

2 A teoría crítica da cultura e a planificación dos estudos socioculturais

Para lermos González-Millán

A ampla produción teórica e crítica desenvolvida por Xoán González-Millán sobre materia literaria e sociocultural manifesta unha clara continuidade en tres niveis: a elección dos seus obxectos de análise (sobre todo, a cuestión nacional, a constitución histórica dos sistemas literarios e a consideración dos elementos de inestabilidade textual e contextual), a determinación dun programa de investigación específico e a convicción sobre as dimensións sociais e políticas do labor científico asumido. Malia isto, a súa intervención teórico-crítica experimentou desde finais dos anos setenta unha notábel evolución que coñeceu etapas de asimilación crítica dos modelos sistémicos e da teoría dos campos sociais, para concluír nunha aposta pola reactivación dunha teoría crítica da cultura moi pendente dos rumbos da actual socioloxía cultural, os estudos poscoloniais e os estudos sobre a subalternidade. Esta plataforma constituiría a base dunha acción planificadora de alcance global, apta para a análise da diferenza cultural e con evidente aplicabilidade ao proxecto de construción nacional galega.

En maio de 2003 presentei unha versión inicial deste texto no VII Congreso Internacional de Estudos Galegos, celebrado en Barcelona, baixo o título «Xoán González-Millán: itinerarios teóricos». Constituíu a miña achega a unha mesa redonda de homenaxe a González-Millán que estivo coordinada por Rosario Álvarez e que contou tamén coa participación do profesor Víctor Fuentes e das profesoras Helena González e Camiño Noia.

Na traxectoria de vinte e cinco anos de estudos literarios e socio-culturais desenvolvida por Xoán González-Millán destacan de maneira moi especial dous vectores que determinaron claramente o proceso da súa investigación. O primeiro foi a preocupación por concretar un marco epistemolóxico e heurístico de natureza interdisciplinaria que supuxese unha actualización das pautas de estudo e análise nas coordenadas históricas da posmodernidade. O segundo, a vontade de proxectar e desenvolver unha planificación político-cultural, correlativa do que el mesmo designaba como «ideario utópico-proxectivo», fundamentada na intervención no espazo público dos investigadores sociais co fin de sinalar e abrir camiños novos de proveito para toda a colectividade sobre a base do rigor e dun efectivo compromiso histórico coa resistencia e a emancipación. Ningún deses dous vectores tería unha aplicación exclusiva ás condicións que definen a realidade galega actual, pero resulta obvio que na produción científica e no discurso crítico de González-Millán todo se perfilou desde sempre nesa dirección.

Contemplado o percorrido completo das súas publicacións a partir das primeiras recensións de finais dos anos setenta na revista *Encrucillada* até o derradeiro libro, dedicado ao estudo dos procesos de canonización literaria asociados a obras como o *Diccionario Enciclopédico* de Eladio Rodríguez (González-Millán 2001a), entendo que se evidencia unha notábel continuidade en tres ámbitos. É relevante destacalo tanto pola excepcionalidade intelectual que aí poida sinalarse como porque, sobre esa apreciación de perseveranza, podería impoñerse unha verificación de signo en principio contrario, a da constatación dunha incesante posta ao día de perspectivas de análise e mesmo de metodoloxías. Non se pode dúbida sobre isto último – quede claro –, pero tampouco sobre esa continuidade constatábel nun triplo nivel, que de seguido analizamos.

Maniféstase, en primeiro lugar, no referido á clase de asuntos e problemas que con moi escasas variantes demandaron a atención de González-Millán durante un cuarto de século, e, en consecuencia, tamén na delimitación de zonas en que nunca lle interesou entrar. Destacan tres núcleos de observación: 1) a cuestión nacional en termos xerais, na etapa final con primacía das análises sobre a subalternidade colonial ou neocolonial e o estudo dos procesos históricos correlativos, documentados tanto desde dentro das dinámicas iniciadas como desde os espazos externos e fronteirizos; 2) a constitución de protosistemas e sistemas literarios, con aspectos como (i) o estudo do nacionalismo literario e da hexemonía sociocultural, (ii) a emerxencia dunha cultura pública e dun espazo público nacionais, (iii) os procesos de institucionalización nos sistemas defectivos ou dependentes, (iv) a crise e renovación da historiografía literaria e dos seus operativos propedéuticos, (v) a lexitimación baixo certas coordenadas histórico-culturais de determinados discursos,

mercados, xéneros..., (vi) a problemática do canon, (vii) o exame do fenómeno antolóxico, (viii) o estudo da crítica en canto acción, (ix) o lugar sistémico da tradución ou (x) a recepción e descrición interna de procesos de autoidentificación e diferenza histórica correspondentes a realidades político-culturais alleas; e 3) a atención ao que el mesmo diferenciaba como *elementos de inestabilidade e/ou desintegración*, presentes en niveis textuais pero así mesmo contextuais, culturais ou sociais,¹ algo moi determinante como horizonte analítico xa no estudo sobre o relato rosaliano *El primer loco* (González-Millán 1986) e que, segundo interpreto, sería posíbel entender no seu arranque como transunto dunha fonda e case personalizada insatisfacción cos protocolos e obxectivos últimos da narratoloxía estruturalista e das semióticas hipotecadas por unha obcecación formal ou gramatical.

Naturalmente, eses tres núcleos temáticos reclamaron a súa atención en termos teóricos e por tanto xerais, pero o certo é que a proxección crítica se plasmou nunha moi alta porcentaxe sobre a literatura galega contemporánea, sempre con predilección decidida –e talvez nunca plenamente xustificada–² polos textos narrativos, segundo testemuña o libro *A narrativa galega actual (1975-1984)* (González-Millán 1996).

O segundo nivel de continuidade correspóndese coa especialísima sensibilidade heurístico-epistemolóxica de González-Millán en canto observador, investigador e analista. Algo que chama poderosamente a atención, lendo en especial os últimos traballos da súa autoría, é a insistencia na mención da efectividade e das garantías heurísticas de determinados esquemas de aproximación ao obxecto de coñecemento establecido. Facer fincapé nesa dimensión, desbotando asemade as propostas inconvenientes ou insuficientes, non significaría só apelar a uns presupostos metodolóxicos ou propedéuticos pretensamente optimizados. Segundo a miña percepción, traer a primeiro plano a dimensión heurística como correlato permanente da rede conceptual de partida supuxo para González-Millán un sometemento á experiencia directa e unha orientación empírica a un ‘saber procurar’ e a un

1 Son paradigmáticos a ese respecto os seus estudos sobre Álvaro Cunqueiro (González-Millán 1991b; 1991c), ou tamén o libro *Silencio, parodia e subversión* (González-Millán 1991a).

2 Para sermos xustos habería que engadir ‘de maneira explícita’, porque as razóns de fondo para a ausencia dun seguimento directo dos fenómenos poético e teatral na traxectoria de González-Millán son bastante evidentes. Teñen que ver co seu interese decidido polos procesos de institucionalización na etapa da restauración democrática e coa progresiva e imparábel centralidade que neles tivo a narrativa, dato que en si mesmo avalaría unha certa normalización cultural do país se aplicamos os parámetros validados pola socioloxía cultural. En todo caso, creo que os rumbos prevalentes do discurso poético dos anos oitenta tiveron así mesmo algunha incidencia na decisión mencionada. O fenómeno teatral constitúe un caso á parte, que polas súas características dificulta extraordinariamente un acompañamento crítico non presencial.

‘saber descubrir’ moi comprometidos coa realidade empírica e coa documentación histórica.

Saber procurar qué en concreto? Ante todo, zonas de estudo e perspectivas novas, mellor definidas e máis adecuadas para un cabal acceso á realidade social e cultural na súa complexa e dialéctica totalidade; un coñecemento que, como xa se suxeriu, non estaba pensado para deterse nos seus propios límites e achados senón que se sobreentendía asociado a unha inmediatea intervención sobre o medio estudado. Isto trouxo consigo unha ‘posta a proba’ reiterada, unha especie de falsación dos modelos e programas teóricos consolidados unha vez aplicados a situacións socioculturais anómalas –por exemplo, a da subalternidade– para as que en principio non estaban previstos. A terminoloxía que acabo de empregar remite intencionalmente á teoría da ciencia de Imre Lakatos, máis rica e complexa que as formulacións debidas a Karl Popper ou a Thomas Kuhn malia as débedas que mantén con elas. A comprensión dos ‘programas de investigación’ por parte de Lakatos, coa importancia concedida ás ‘anomalías’ e a atención á dialéctica entre o ‘centro firme’ da teoría e unha ‘heurística positiva’ definidora de problemas, hipóteses e regras secundarias que actúan como seguro de protección contra a refutación do centro firme, ten bastante a ver coas nocións de *teoría* ou *ciencia* asumidas e aplicadas por González-Millán.³

No fondo, dirixir todas as luces cara a esta clase de cuestións constitúe unha operación ética e política pola que o investigador deixa en claro a súa grave preocupación diante da responsabilidade histórica que asume, moi en particular polo que o seu labor pode supoñer de condena á irrelevancia de determinados fenómenos que deberan ser tidos en conta. Aprécianse de fondo, por suposto, non só as pegadas da teoría crítica francfortiana e gramsciana –coa insistencia na importancia de fundamentar a autoconciencia teórica, todo o que Pierre Bourdieu ([2004] 2005) perfilaría como *socioanálise*– senón tamén as do construtivismo, converxencia non sempre doada. Destacaríaa a este

3 Nese marco, os limiares e apartados de conclusións dos seus libros tiñan adoitado un interese suplementario ao presuposto para tal clase de ocasións e propiciaban, ademais, a introdución de comentarios metateóricos que o falsabilismo interpretaría como efectos residuais das dinámicas de confirmación/refutación. Resulta ilustrativo en relación co que estamos a tratar un dos segmentos finais do «Limiar» a *Literatura e sociedade en Galicia (1975-1990)*: «¿Como xustificar a relevancia dun dato, dun comentario, dun determinado texto, cando todo está tan mediatizado pola proximidade? Fronte a este desafío crítico, optei por manterme nun nivel primario de organización do material, reflexionando en torno a criterios facilmente constatábeis, consciente de que este traballo só é unha primeira incursión nun ámbito de investigación que vai demandar futuros esforzos individuais e colectivos. Ao crítico esixeselle establecer os seus límites e posibilitar a súa articulación nun modelo global coherente, pero ao mesmo tempo aberto e en constante movemento. Non lle sorprenda, pois, ao lector que este libro siga un dobre veyiro: o dunha consciente e obrigada selección de datos relevantes e o dunha imperiosa necesidade de identificar indicios e tendencias» (González-Millán 1994, 13-14).

mesmo respecto unha certa distancia en relación con algúns paradigmas de investigación sociolóxico-cultural hoxe en voga entre nós e, igualmente, unha desconfianza indisimulada –de novo Horkheimer e Adorno, de novo Gramsci, coa mediación do materialismo cultural británico– perante algunhas simplificacións monolóxicas e reducionistas da vella ortodoxia marxista, asuntos aos que volveremos axiña.

A maior parte das publicacións do autor, incluídos por suposto libros como *Resistencia cultural e diferenza histórica. A experiencia da subalternidade* (González-Millán 2000), o citado *Literatura e sociedade en Galicia* (González-Millán 1994) ou *Communication littéraire et culture en Galice*, escrito en colaboración con Antón Figueroa (1997), pero non menos os seus artigos breves e incluso as simples recensións críticas, remite a algún programa de investigación, de maneira que se fai difícil localizar traballos inconexos ou tanxenciais –mesmo autónomos– en relación cos proxectos asumidos e a heurística positiva a eles asociada en cada caso. Por razóns coma esta comparece decote a referencia ao labor desempeñado como unha especie de exercicio cartográfico, exploración incoada que non se culmina e que se quere compartir xa desde a raíz. Hai exemplos moi clarificadores en achegas de circunstancia e obxecto ben plurais. Así, na que foi unha das súas primeiras aproximacións á cuestión nacional (González-Millán 1978), na recensión sobre o libro coordinado por Homi Bhabha *Nation and Narration* (González-Millán 1991d), no traballo que en principio se presentou tamén como unha ‘mera’ recensión do libro de Ramón Máiz *A idea de nación* (González-Millán 1997), no panorama sobre a polémica aberta a finais dos anos oitenta entre Fredric Jameson e Aijaz Ahmad a raíz da publicación por parte do primeiro do artigo «Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism» en *Social Text* (González-Millán 1993), no exame dos conceptos de ‘espazo público’ e ‘cultura pública’ a partir das elaboracións debidas respectivamente a Jürgen Habermas e Donald Horne (González-Millán 1995a; 2002b), na exploración das condicións axiolóxicas e políticas en que se desenvolve o epistolario entre Laverde Ruiz e Menéndez Pelayo a propósito da descrición dos procesos culturais auspiciados polo Rexurdimento galego entre 1874 e 1890 (González-Millán 2003b) ou no artigo destinado a esclarecer as complexas dimensión do chamado ‘criterio filolóxico’ para a determinación dos perfís identitarios das literaturas nacionais (González-Millán 1998).

Precisamente, o terceiro nivel de continuidade que tampouco convén postergar cando se fala de González-Millán –documentábel xa nas publicacións críticas de finais dos anos setenta sobre Horace Davis, Jean Chesneaux ou Ricardo Petrella na revista *Encrucillada*– é a convicción de que o seu traballo como estudoso e investigador podería e debería ter unha proxección non só académica senón social e aínda política; e non só dirixida ao núcleo de colaboradores directos e ao contorno inmediato de especialistas, senón ademais, a

medio prazo, enfocada a Galiza entendida como proxecto histórico. Dito así semella claro que González-Millán foi un herdeiro crítico do programa ilustrado, que non por casualidade pasa no derradeiro terzo do século XX por pensadores como Jürgen Habermas e outros integrantes da segunda etapa da Escola de Fráncfort, polo marxismo cultural británico e pola conxunción multidisciplinar que desde hai quince anos ocupa posicións de privilexio no mundo anglosaxón e nos espazos poscoloniais a el asociados (o da India constituiría o exemplo máis claro) como vía natural para a continuidade da teoría crítica da cultura e como firme aposta a prol da reordenación das ciencias sociais. Polo mesmo –e isto paréceme moi relevante–, o teórico experimentou escaso interese polas diversas impugnacións que nos séculos XIX e XX se postularon contra a cerna dese programa ilustrado e as súas estratexias principais. Así, pois, falamos dunha racionalidade materializada en cultura á luz da diferenza, dos procesos hexemónicos e das dinámicas de subalternidade, dunha razón marcada polas complexidades e as pluralidades culturais, sociais, ideolóxicas e nacionais. E falamos, para alén disto, dun pensador que malia ter sempre á vista a realidade sociocultural da súa nación aspirou a construír un edificio teórico de interese e aplicabilidade xerais.

Non é posíbel agora entrarmos en pormenores que complementen as liñas trazadas. Mencionarei apenas dúas cuestións importantes, que o son non unicamente en si mesmas senón tamén polo seu carácter determinante sobre a recepción a curto e medio prazo do pensamento de González-Millán. Isto é así por afectaren e cuestionaren mesmo algunhas conviccións centrais e determinadas estratexias do que en principio sería o núcleo máis amplo dos seus lectores (e recoñezo aquí que o descoñezo case todo sobre o diámetro dese núcleo e sobre se fóra del seguen existindo lectores de González-Millán).

En primeiro lugar: o tipo de intervención propugnada polo profesor do Hunter College garda certas semellanzas coa axencialidade que asociamos a outros momentos históricos e a outras elites culturais galegas, quizais máis que con ningunha outra, coa propia do Seminario de Estudos Galegos. Porén, a novidade provén da confianza de González-Millán nas capacidades das renovadas ciencias sociais como motor de concienciación e cambio. Confianza, por tanto, que non o era estrictamente na razón en abstracto, nin moito menos nunha comunión étnico-civil, nunha unidade de orde estética ou, sequera, nun programa político de mínimos. De aí provén a súa advertencia sobre o enorme reto que segue a representar entre nós a localización dun punto de equilibrio entre «o afortalamiento dunha cultura pública» e o logro dunha «crecente autonomía discursiva» (González-Millán 2002b, 263).

En segundo termo, mais en vinculación directa co anterior e non menos infrecuente entre nós: a consideración da identidade cultural e nacional é indisociábel para González-Millán da reflexión sobre a

alteridade e a diferenza.⁴ Os dous vectores que se acaban de mencionar comparecen xuntos na «Nota final» que redactou para o libro *Resistencia cultural e diferenza histórica*. A cita é algo longa pero a nitidez declarativa e comisiva que posúe xustifica a incorporación:

Dirimir, pois, cal debe ser a posición a adoptar no consorcio dos múltiples diálogos nos que se ve envolta a sociedade galega non é cuestión de fórmulas apriorísticas, que case sempre teñen un efecto paralizante e dogmático. As decisións que cómpre tomar, en cada un dos niveis de actuación, deben pasar necesariamente por un triple proceso: a formulación dun proxecto (cultural, político, económico, social), a institucionalización subseguinte para asegurar a súa eficacia e, finalmente, a consolidación dunha serie de posicións sociais que garantan a capacidade crítica dos colectivos que interveñen nestes procesos. Se manter un balance entre estes tres *momentos* é difícil de conseguir, éo aínda máis asegurar a súa estabilidade.

Por iso, reivindicar a diferenza cultural ou a especificidade histórica dunha sociedade como a galega é un exercicio que, reducido a un mecanismo de inercia contestataria (tan frecuente nalgúns sectores do galeguismo), pode traducirse nun acto de suprema inxenuidade. Reclamar o dereito ó recoñecemento público, a unha identidade nacional e a proxectos socioculturais e políticos propios só adquire a consistencia e a vixencia necesarias cando é inscrito nun proxecto do que non queda excluída a posibilidade da súa mesma cuestionabilidade, o *momento* da súa reflexión crítica e a esixencia das inevitables mediacións, que son as que en última instancia fan posible e aseguran a súa eficaz institucionalización. (González-Millán 2000, 178-9; cursivas no orixinal)

Está fóra de dúbidas que González-Millán foi un pensador e un crítico nada proclive ás nocivas lealdades cegas ao clan ou ás intrigas de conciliábulo. Dificilmente podía manifestar unha actitude sectaria quen se caracterizou por unha constante inquietude intelectual e metodolóxica, cuestionadora adoito dos procedementos aplicados por el mesmo para o coñecemento da realidade observada. Dificilmente podía ser sectario quen desde ben cedo se situou nesa posición heterotópica tan complexa, dentro pero fóra do país, cunhas posibilidades moi limitadas de fomentar un discipulado e unha escola criticamente atentos ao seu labor (e falo agora tamén das rixideces do noso sistema universitario, da falta de vontade ou dilixencia en quen corresponde-se para facilitar a súa presenza e maxisterio directo entre os nosos estudantes e posgraduados).

⁴ Razón esta, por certo, que me ten levado en máis dunha ocasión á pregunta sobre os motivos polos que non prestou excesiva atención a teóricos latinoamericanos como Walter Mignolo, Beatriz Sarlo ou Néstor García Canclini, entre outros.

Neste sentido, González-Millán foi unha figura bastante atípica no campo dos estudos sobre a literatura galega, xusto por carecer duns débitos predefinidos en relación a persoas, a programas ideolóxicos ou a estratexias partidarias concretas, e tamén porque non fomentou ningunha clase de seguidismo entre os seus adeptos. Desa excepcionalidade deriva unha marca que condicionará a presenza futura do seu legado intelectual, porque, sen ter eu reservas sobre a influencia da súa concepción do fenómeno literario-cultural nin, en termos xerais, sobre o éxito do seu contributo para a actualización dos estudos correlativos entre nós, sen descoñecer mesmo que varias das empresas que maior implicación súa rexistraban han seguir en mans tamén sabias e prudentes, o certo é que as complexas, ambiciosas e plurais dimensións da súa comprensión dos feitos literario-culturais á luz da renovación das ciencias sociais na fin de século non están ao alcance de todos os axentes do campo literario (editores, críticos, lectores...), nin tampouco se verán favorecidas polas inercias e as ódegas do sistema universitario nesta beira do Atlántico.

Por iso mesmo, cobra maior pertinencia a pregunta sobre os destinatarios para os que escribía nos derradeiros anos da súa vida e sobre o propósito da intervención teórico-crítica levada a cabo, con probabilidade moi consciente do que noutro lugar referín como problemática implantación no seu espazo ideolóxico supostamente ‘natural’ de acolida.

Non querería rematar sen facer mención dun par de aspectos non estritamente heurístico-conceptuais senón máis ben metodolóxicos. Hai sempre unha tendencia a etiquetar as propostas teóricas, a clasificalas e así, en certo xeito, deixalas vistas para a sentencia do tempo. Moitos asegurarian que González-Millán e Antón Figueroa (outro teórico que nin se comprende nin se discute coa profundidade necesaria) foron quen asumiron principalmente a responsabilidade de fornecer desde comezos dos anos noventa as bases para os estudos sistémicos aplicados á literatura galega. Libros como *Communication littéraire et culture en Galice*, cabo doutros, constituirían boa proba. Con certeza, iso é certo, mais non constitúe toda a verdade. Hai outras facianas que cómpre subliñar e que ofrecen un cadro máis completo. Porque González-Millán foi tamén, entre nós, o máis frontal crítico en relación cos presupostos que poden representar a teoría dos polisistemas de Itamar Even-Zohar ou a teoría do campo literario de Pierre Bourdieu. Foino sobre todo nos seus últimos anos e de maneira ben decidida ademais. Tanto, que se podería afirmar que aspirou a impugnar eses operativos para postular outros alternativos, de maior largura e cargados do que el mesmo describiría como tensión utópico-proxectiva.

Así, o traballo «Os problemas dunha lectura (poli)sistémica da literatura» (González-Millán 2001b) analiza a que considera ambi-

güidade teórica de Even-Zohar e o seu excesivo débito co positivismo funcionalista, co formalismo de Iuri Tinianov e cunha concepción semiótica da literatura insuficientemente aberta e en cambio abstracta de máis, motivo este polo que a teoría dos polisistemas daría en promover unha serie de leis ditas *universais* mediante un proceso indutivo e esencialista, parco na atención a situacións sistémicas diferenciadas e perigosamente homoxeneizante. A propósito do xiro que representa *Polysystem Studies* (Even-Zohar 1990) en comparación con *Papers in Historical Poetics* (Even-Zohar 1978), o seu xuízo crítico é terminante, aínda que queda a dúbida de se González-Millán está a pensar aquí só no teórico israelí ou tamén nos seus divulgadores e supostos seguidores:

Parecería que o modelo de Even-Zohar pasa dunha fase textualista a unha socio-cultural sen que o paradigma se resinta nin conceptual nin heurísticamente; simplemente potenciando a lóxica inicial e buscando aliados no ámbito da socioloxía da cultura, especialmente nalgunhas das hipóteses formuladas por Pierre Bourdieu sobre os campos sociais. (González-Millán 2001b, 304)

En relación coa propia teoría dos campos sociais, hai xa unha inicial aproximación crítica na cal González-Millán amosaba as súas reticencias en relación co pendor transhistórico que segundo el cabería recriminar a Bourdieu. En definitiva, falaba da non articulación por parte súa dunha socioloxía histórica da cultura (González-Millán 1999a). Pero foi noutro traballo máis extenso onde, ao fío das revisións críticas debidas a Bridget Fowler (1997), entrou de xeito máis decidido en materia para concretar tres fundamentos febles da teoría dos campos sociais na súa proxección aos eidos cultural e literario: 1) a súa exígua aplicabilidade fóra da realidade social francesa e no marco dun comparatismo intercultural; 2) o reduccionismo que conduciría a prestar atención só aos ámbitos de produción dinamizados pola distinción simbólica; 3) a exclusión por Bourdieu dunha atención efectiva á cultura popular⁵ (González-Millán 1999b). Aclararei que en ningún modo creo que a análise crítica da teoría dos campos sociais estea afectada en González-Millán polas condicións xerais de recepción do pensamento de Bourdieu en Norteamérica, nin en particular polo que Toril Moi ten descrito como a

5 As críticas de González-Millán non sempre se efectuaron tendo presente a culminación dos desenvolvementos teóricos de Even-Zohar ou de Bourdieu. Así, non menciona os traballos posteriores aos agrupados en *Poetics Today* no ano 1990 por Even-Zohar, relevantes para a modificación do rumbo da teoría dos polisistemas. Algo parecido pode apuntarse sobre a inxente produción científica do último Bourdieu, ou mesmo sobre a conexión nel habitual, xa desde os comezos, entre socioloxía e antropoloxía, que contribuiría a poñer en cuestión, polo menos en parte, a exactitude da terceira crítica de González-Millán ao sociólogo francés, a relativa á desatención á cultura popular.

distorsión inducida polo dominio da *doxa* postestruturalista entre os académicos estadounidenses, que tan a miúdo conduce o debate sobre o modelo bourdieusiano a unha simple discusión sobre as coordenadas determinismo/voluntarismo. Finalmente, tanto en Bourdieu como en Even-Zohar destacaba González-Millán un serio déficit que atanguería á lóxica discursiva nacional e á comprensión da hexemonía cultural e da experiencia da subalternidade, razón suficiente –observaba non sen firmeza– para desconfiar dos resultados da súa directa aplicación a casos como o galego.

A convicción do teórico galego era que tales carencias poderían subsanarse de atendermos outros desenvolvementos, entre os que non serían irrelevantes os explorados polos estudos poscoloniais, os estudos culturais e a socioloxía da cultura, así como polos coñecidos como *Subaltern Studies*. Neste sentido foron cobrando presenza nas derradeiras análises de González-Millán non só as relecturas de Antonio Gramsci, Mikhail Bakhtín, Jürgen Habermas ou Paul Willis, senón tamén o seguimento das propostas de Sherry Ortner, James Scott, Bridget Fowler, Homi Bhabha ou Ranajit Guha. Así mesmo, estivo moi atento nos últimos anos á renovación coeva das ciencias sociais en Norteamérica, nomeadamente ao traballo de Craig Calhoun, o autor de *Critical Social Theory. Culture, History and the Challenge of Difference* (1995), en quen sinalou algunhas pistas prácticas de interese para un desenvolvemento aplicábel á situación galega.⁶

A todo isto é ao que González-Millán quixo ofrecer un dilatado canle exploratorio na que xulgo a súa proposta máis autoesixente e feraz, *Resistencia cultural e diferencia histórica*, libro ardido que configura de novo unha especie de cartografía conceptual e heurística, unha planificación nunca clausurada, para un futuro incerto: o da pervivencia do que malia todo podemos seguir chamando Galiza. Nos seus capítulos xuntou os materiais e as perspectivas para pensarmos con ideas e discursos novos a identidade nacional nun mundo que xa non se deixa explicar coas ferramentas que serviron para os tempos idos, co convencemento expreso ademais de que desde tal autoanálise estabamos en condicións de facer unha contribución relevante

sobre as condicións de produción e reprodución da diferencia cultural e da especificidade histórica, sen caer en falsos e paralizantes idealismos. (González-Millán 2000, 179-80)

⁶ O procedemento heurístico de fondo non era novo. Antes, na súa tese de doutoramento e nos traballos dela derivados, fixera algo non desemeillante en relación cos herdos estruturalista e postestruturalista, cribados e arrequeitados pola introdución de prismas culturoolóxicos e dialóxicos destinados a fundamentar unha narratoloxía non formalista. As pautas principais desa renovación asimiláraas daquela desde Mikhail Bakhtín, Iuri Lotman, Julia Kristeva, Hayden White, Edward Said, Peter Zima e Linda Hutcheon.

Insistirei en que se trataba dunha tarefa comprometida, tamén en termos políticos, certamente arriscada nas coordenadas que na hora actual definen ao país. Para empezar, porque, a pesar do seu carácter de chamamento contra a indolencia intelectual, este libro –e con el boa parte da obra enteira de González-Millán– corre o serio risco de ficar sen interlocutores.

